Jan Hein Furnée en Tim Verlaan

R

Stadsgeschiedenis in buitenlandse tijdschriften (2010)

Terwijl de meeste artikelen in Stadsgeschiedenis *betrekking hebben op de Lage Landen, signaleert deze rubriek wat er in het voorgaande jaar in buitenlandse tijdschriften op het gebied van buitenlandse steden is gepubliceerd. 'Buitenland' is hier een wel enigszins groot woord. Door de internationale uitgeversmarkt, het aanschafbeleid van Nederlandse bibliotheken, de verhoudingen in het onderzoeksveld evenals onze eigen taalkennis en bias is de selectie van artikelen gebaseerd op ruim zestig overwegend Engelstalige en enkele Duitse en Franse tijdschriften en staan in verreweg de meeste artikelen Europese en Amerikaanse steden centraal. Behalve de bespreking van interessante artikelen in vaktijdschriften als* Urban History *is de rubriek speciaal bedoeld om artikelen te signaleren in tijdschriften die niet iedereen systematisch allemaal zal kunnen bijhouden. Met deze rubriek wil de redactie een extra stimulans bieden om resultaten van stadshistorisch onderzoek in de Lage Landen in een bredere internationale context te plaatsen, en tegelijkertijd de nieuwsgierigheid prikkelen om vraagstukken, inzichten, bronnen en methodes uit buitenlands onderzoek ook op het gebied van onze 'eigen' stadsgeschiedenis te exploreren.*[1]

Stedelijke bloei en verval

Of we het kunnen toeschrijven aan de huidige economische crisis of niet: het onderzoek naar urbanisatie, stedensystemen en economische ontwikkeling richt zich dit jaar opvallend sterk op perioden van stedelijk verval. In 'Urban population in late medieval England. The evidence of the lay subsidies', *Economic History Review* 63 (2010) 393-417 betoogt Stephen H. Rigby dat recente schattingen van de urbanisatiegraad in Engeland na de Zwarte Dood, gebaseerd op twee bekende belastingregisters van 1377 en 1524, te rooskleurig zijn uitgevallen. Als men niet langer probeert om de belastinggegevens met discutabele vermenigvuldigingsfactoren om te rekenen naar bevolkingsaantallen en in de negentien goed gedocumenteerde graafschappen gewoon *sec* de percentages van stedelijke belastingbetalers vergelijkt, dan lijkt het er sterk op dat in sommige graafschappen de urbanisatiegraad weliswaar steeg, maar de gemiddelde urbanisatiegraad in Engeland gelijk bleef en zelfs iets daalde. Een vergelijking van Somerset en Lincolnshire onderstreept dat een dalende urbanisatiegraad echter niet altijd werd veroorzaakt door absolute economische achteruitgang van de steden, maar ook het gevolg kon zijn van relatief sterkere ontwikkeling van de plattelandseconomie.

John S. Lee, 'The function and fortunes of English small towns at the close of the

1 De lijst van gedepouilleerde tijdschriften is te vinden op http://home.medewerker.uva.nl/w.j.h.furnee. Artikelen op het gebied van de stadsgeschiedenis van de Lage Landen zijn buiten beschouwing gelaten. Tim Verlaan schreef de laatste twee paragrafen.

middle ages. Evidence from John Leland's *Itinerary*', *Urban History* 37 (2010) 3-25 is ten aanzien van de eerste helft van de zestiende eeuw iets positiever gestemd. Op basis van reisaantekeningen van de letterkundige John Leland, bedoeld voor enkele nooit verschenen studies, blijkt dat veel kleine steden het in de jaren 1530 en 1540 economisch beter deden dan vaak is aangenomen. Een systematische, deels kwantitatieve analyse van Lelands uitspraken over bloeiende of vervallen markten, havens, nijverheid, gebouwen en wegen brengt wel enkele duidelijke verschuivingen aan het licht in de Engelse stedenhiërarchie. Pamela Nightingale beschrijft ten slotte in 'The rise and decline of medieval York: a reassessment', *Past and Present* 206 (2010) 4-42 hoe het Noord-Engelse York – in 1377 maar liefst de tweede stad van het land als het gaat om het aantal belastingbetalers – in de loop van de vijftiende eeuw economisch het onderspit moest delven en 1529 qua belastingbetalers zelfs tot de elfde plaats was gedaald. Aan de hand van nationaal bijgehouden registers van crediteuren en debiteuren in de periode 1285-1529 corrigeert ze de bestaande periodisering van de stedelijke economische ontwikkeling en benadrukt ze dat de lokale kooplieden lange tijd succesvol wisten te reageren op de nationale en internationale politieke en economische ontwikkelingen die de lokale economie bedreigden.

Dat laatste gold zeker niet voor de kooplieden van negentiende-eeuws New Orleans. Scott P. Marler, '"A monument to commercial isolation". Merchants and the economic decline of post-civil war New Orleans', *Journal of Urban History* 36 (2010) 507-527 zet uiteen hoe New Orleans zijn prominente positie in het Amerikaanse stedensysteem na de Burgeroorlog volledig verloor. Dat kwam deels door de verwoeste banksector, de ingrijpende verschuivingen in de plantage-economie en de komst van noordelijke speculanten die met hun corrupte praktijken het politieke en economische klimaat in de stad verziekten, maar zeker ook door de reactionaire en op zijn best passieve gevestigde koopliedenelite die niet in staat en bereid bleek om adequaat op al deze veranderingen te reageren. In plaats van te investeren in moderne spoorwegen bleef de oude elite veel te lang vertrouwen op riviertransport en investeerde men driemaal zoveel kapitaal in de Louisiana State Lottery Company dan in de ontwikkeling van de stedelijke industrie. De kortzichtigheid en zelfoverschatting van de zakenelite had volgens Marler 'dodelijke' consequenties. Waar hebben we dat nog meer gehoord?[2]

Elites: status, netwerken en kapitaal

Hoe stedelijke elites in veranderende politieke en economische omstandigheden hun macht weten te behouden is eveneens een actuele kwestie. John F. Padgett, 'Open elite? Social mobility, marriage and family in Florence, 1282-1494', *Renaissance Quarterly* 63 (2010) 357-411 biedt na twintig jaar onderzoek in belasting-, huwelijks- en bestuursregisters, resulterend in een databank met ruim 55.000 personen, een spectaculaire analyse van de samenstelling van de Florentijnse elite van de late dertiende tot het eind van de vijftiende eeuw. Doordat de welstandselite, de politieke elite en de geboorte-elite van oude bestuursfamilies mede door economische ups en downs en politieke omwentelingen niet volledig met elkaar samenvielen, was

2 De bloei en soms ook het verval van steden is ook een terugkerend element in het themanummer van *Histoire Urbaine* 28 (2010) 5-145, dat gewijd is aan stadsgeschiedschrijving in de vroegmoderne tijd.

het voor de hoogste standen niet altijd mogelijk een huwelijkspartner te vinden die qua rijkdom, politieke macht en ouderdom van het geslacht een identieke status genoot. Meer dan tot dusverre is verondersteld kregen rijke *homines novi* daardoor de mogelijkheid om in de schijnbaar volledig 'gesloten' elite te worden opgenomen, met name tijdens het Albizzi regime aan het eind van de veertiende eeuw. Omdat de nieuwkomers zich nadrukkelijk profileerden als oude patriciërs en elke herinnering aan hun oorspronkelijke afkomst uitwisten, bleef het (zelf)beeld van gesloten, oligarchische elite – ook bij latere historici – moeiteloos in stand.

Hoe oude Romeinse geslachten als de Orsinis rond 1500 hun machtsstrijd met de nieuwe curie-elite uitvochten in de bouw van dure paleizen en indrukwekkende tijdelijke architectuur in de Via Papalis, de huidige corso Vittorio Emanuele II, staat centraal in Valeria Cafa, 'The Via Papalis in early cinquecento Rome. A contested space between Roman families and curials', *Urban History* 37 (2010) 434-451. In hetzelfde nummer, dat geheel is gewijd aan vroegmoderne Italiaanse stadsgemeenschappen, beschrijft Philippa Jackson, 'Parading in public. Patrician women and sumptuary law in Renaissance Siena', 37 (2010) 452-463 hoe dames uit de Sienese elite zich in deze periode steeds minder aantrokken van de traditionele weeldewetten, die voor elke klasse bepaalden welke stoffen en sieraden men in het openbaar mocht dragen – een extreem gereguleerd systeem waar het stadsbestuur meer vergadertijd aan besteedde dan aan hygiëne, watervoorziening en brandbestrijding. In 'The allocation of merchant capital in early Tudor London', *Economic History Review* 63 (2010) 1058-1080 bewijst John Oldland op basis van nieuw ontdekte bronnen met vermogensschattingen dat Londense kooplieden begin zestiende eeuw hun rijkdom meer dan tot nu toe werd aangenomen in toenemende mate vastzetten in onroerend goed.

Henry C. Clark, 'Status and merchant political culture. The Toulouse Bourse in the eighteenth century', *French History* 24 (2010) 367-392 maakt ten slotte gebruik van zowel kwantitatieve als kwalitatieve bronnen om inzicht te geven in de veranderende positie van de meest vooraanstaande kooplieden in achttiende-eeuws Toulouse. De leden van de *Bourse commune des marchands* – een rechtsprekend orgaan – werden sinds 1735 via coöptatie gekozen en emancipeerden zich als nieuwe elite zo ostentatief van de oud-adellijke magistraten van de *Capitouls*. Een systematische analyse van de jaarlijkse toespraken van de aftredende *priors* maakt duidelijk hoe de koopliedenelite naast juridisch-sentimentalische en natuurrechtelijke discoursen ook steeds vaker patriottistische en verlicht kosmopolitische discoursen inzette om haar eigen, stijgende positie in de hiërarchische standenmaatschappij te rechtvaardigen. Gewild of ongewild stelden ze daarmee echter ook de fundamenten van de standensamenleving ter discussie.

Arbeidsmarkt: toegang en vrijheid

De gemiddelde leeftijd waarop jongeren in vroegmoderne Europese steden begonnen aan hun leertijd liep per stad en per periode zeer sterk uiteen. In Franse steden steeg de gemiddelde leeftijd in de zestiende en zeventiende eeuw van 12 tot 15 à 17 jaar. In Londen gebeurde daarentegen exact het tegenovergestelde. Patrick Wallis, Cliff Webb en Chris Minns, 'Leaving home and entering service. The age of apprenticeship in early modern London', *Continuity and Change* 25 (2010) 377-404 tonen

op basis van een steekproef van ruim 22.000 leerlingen bij in totaal 78 Londense gilden dat de gemiddelde leeftijd bij intrede tussen 1575 en 1810 daalde van 17,4 tot 14,7 jaar, terwijl de bandbreedte in leeftijden ook beduidend smaller werd. Kinderen die in Londen waren geboren gingen gemiddeld vroeger in de leer dan kinderen uit Noord-Engeland, en kinderen uit arme gezinnen juist wat later. Maar de vroegtijdige dood van de ouders of de gekozen arbeidssector maakte weinig verschil. Omdat leerlingen zich pas na hun 24-ste jaar en pas na een leertijd van minimaal 7 jaar als vrij burger mochten vestigen, was er formeel weinig reden om jonger dan 17 jaar in de leer te gaan. Toch namen in de loop der eeuwen de prikkels toe om vroeger te beginnen. De gevolgen waren aanzienlijk: het arbeidspotentieel breidde in de aanloop naar de industriële revolutie uit met 10 procent, terwijl de socialisatie van kinderen verschoof van de eigen familie naar het gezin van de meester, waar zij tegelijkertijd kwetsbaarder werden voor uitbuiting. Alysa Levene, 'Parish apprenticeship and the Old Poor Law in London', *Economic History Review* 63 (2010) 915-941 voegt toe dat de gemiddelde leeftijd van arme kinderen die door parochies werden uitbesteed (in toenemende mate bij fabrieken) in de decennia rond 1800 nog wat lager lag. De opvatting dat jonge vrouwen in deze periode uit de arbeidsmarkt werden gedrukt, wordt op basis van haar corpus met maar liefst 42% meisjes overtuigend ter discussie gesteld.[3]

In 'Travail, mobilité et legitimité. Suppliques du roi dans une société d'Ancien Régime Turin, XVIIIe siècle', *Annales HSS* (2010) 571-611 problematiseert Simona Cerutti de klassieke tegenstelling in de corporatieve arbeidsmarkt tussen gevestigde ambachtslieden en 'buitenstaanders' door een gedetailleerde – en pittige – analyse van dispensatie-brieven waarmee immigranten en andere niet-gildeleden in Turijn de koning van Savoye toegang tot het ambacht verzochten zonder aan de verplichte leertijd te voldoen. De koning functioneerde hier niet als een 'patroon' die via een soort genaderecht de toestemming gaf om de corporatieve regels te omzeilen, maar als een extra instantie binnen de corporatieve samenleving die een soort burgerrecht kon toekennen. Toegang tot de corporatieve groep, zo wordt duidelijk uit de brieven, was in de praktijk gekoppeld aan de mate waarin men een soort 'geworteldheid' of 'toebehoren' kon aantonen, bijvoorbeeld door in een meesterproef blijk te geven van lokale kennis over de herkomst en kwaliteit van de gebruikte grondstoffen. Terwijl ambachtsgilden met hun strikte in- en uitsluitingspolitiek een scherpe scheiding aanbrachten tussen gevestigden en buitenstaanders, streefden ambachtslieden vaak meer dan verondersteld naar een zekere mate van mobiliteit op de arbeidsmarkt: ze sloten zich graag aan bij een gilde, maar wilden ook een zekere vrijheid behouden.[4]

De (on)vrijheid van de arbeidsmarkt staat op een zeer prangende wijze centraal in Marcelo Badaró Mattos, 'Experiences in common. Slavery and 'freedom' in the process of Rio de Janeiro's working-class formation, 1850-1910', *International Review*

3 Van dezelfde hand: Alysa Levene, 'Poor families, removals and 'nurture' in late Old Poor Law London', *Continuity and Change* 25 (2010) 233-262.

4 Sabine von Heusinger, 'Von "Antwerk" bis "Zunft". Methodische Überlegingen zu den Zünften im Mittelalter', *Zeitschrift für historische Forschung* (2010) 37-71 is even ambitieus van toon, maar maakt de beloftes nauwelijks waar. Met dank aan Bert De Munck.

of Social History 55 (2010) 193-213. In 1849, een jaar voor het formele eind van de slavenhandel uit Afrika, bestond de beroepsbevolking van Rio de Janeiro voor ruim 40 procent uit slaven. In 1872 bedroeg dat percentage nog altijd 20 procent. Anders dan we als buitenstaanders zouden denken, werkten en woonden lang niet alle slaven in werkplaatsen, in huis of op de plantages van hun meester. Een flink aantal slaven werd door hun meester aan andere werkgevers verhuurd; een groot deel woonde zelfstandig en werkte als dagloners in fabrieken of de haven – om hun loon vervolgens grotendeels aan hun meesters af te dragen. De woon- en werkomstandigheden van slaven en 'vrije' arbeiders waren zo aanzienlijk minder gescheiden dan vaak is verondersteld. Veel slaven organiseerden zich samen met vrije arbeiders in katholieke broederschappen en (clandestiene) zelfhulporganisaties, en sommige slaven organiseerden zelfs stakingen. Volgens Mattos hebben historici die zich richten op de slavernij of de arbeidersbeweging de rol van slaven in de emancipatie en formatie van de arbeidersklasse beiden schromelijk onderschat. De verhoudingen tussen slaven en vrije/bevrijde arbeiders was soms gespannen, maar er bestond veel meer onderlinge solidariteit dan tot nu verondersteld. Camillia Cowling, 'Debating womanhood, defining freedom. The abolition of slavery in 1880s Rio de Janeiro', *Gender & History* 22 (2010) 284-301 laat zien dat deze thematiek evenmin los kan worden beschouwd van sekse. Op basis van raadsnotulen, brochures en aangrijpende verzoeken van bevrijde slavinnen beschrijft zij hoe abolitionisten en vrouwelijke (ex-)slaven op hoogst effectieve wijze het moederschap centraal zetten in hun strijd voor de afschaffing van de slavernij, die pas in 1888 formeel van kracht werd.

Claire Zalc, 'Trading on origins. Signs and windows of foreign shopkeepers in Interwar Paris', *History Workshop Journal* 70 (2010) 133-151 beschrijft op een originele en pijnlijke wijze de uiterst kwetsbare positie van buitenlandse winkeliers in vooroorlogs Parijs. In de lichtstad was in 1911 in totaal 7% van de bevolking van buitenlandse afkomst, ruim twee keer zoveel als in Londen en Berlijn. Zo'n kwart van de economisch actieve migranten had een eigen winkel, en dat zat de autochtone Fransen – en met name de Franse winkeliers – bepaald niet lekker. Tijdens de Eerste Wereldoorlog stelde de Kamer van Koophandel al eens serieus voor om alle winkels van buitenlanders te voorzien van een bordje met hun nationaliteit; genationaliseerde migranten zouden zelfs een bordje moeten ophangen met de datum van hun nationalisatie. Rond 1930, in de periode van economische neergang, volgde een nieuwe golf van xenofobische campagnes, nu gericht op de beschuldiging dat buitenlandse winkeliers hun nationaliteit probeerden te maskeren door hun winkelgevel in plaats van met hun eigen achternaam te tooien met Franse namen als Chez Jean, Boucherie Charles, À la petite Normande of Charcuterie Nouvelle. De Kamer van Koophandel startte een nieuwe campagne dat buitenlandse winkeliers onder hun eigen achternaam zouden moeten opereren en genaturaliseerde winkeliers pas na tien jaar een Franse naam zouden mogen aannemen. Zalc maakt duidelijk dat veel migranten inderdaad een Franse naam aannamen om hun achtergrond te verdoezelen en/of een speciale doelgroep te trekken, zoals de gevluchte joodse wetenschapper Norbert Elias die hier in 1934 een winkel in houten speelgoed dreef onder de naam 'Les Ateliers Norbert'. Op basis van adresboeken en registers blijkt echter dat migranten juist minder vaak dan Fransen hun winkel dreven onder een andere naam dan hun

achternaam (32% versus 39%) en dat het gebruik van hun achternaam in de jaren 1930 zelfs toenam en onder Fransen juist afnam. Alleen de genaturaliseerde winkeliers kozen tussen 1932 en 1939 in toenemende mate voor Franse namen: om hun nieuwe nationaliteit te onderstrepen en zich zo van het blijkbaar zeer sterke stigma te bevrijden dat door hun etnische achternaam aan hun winkel had gekleefd.[5]

Armenzorg: privaat en publiek

In laat-middeleeuwse steden was een groot deel van de charitatieve armenzorg gericht op oudere weduwen, die – in elk geval in de beeldvorming – zonder enige familie of vrienden waren overgelaten aan de christelijke naastenliefde van vreemden. Sommigen maakten welbewust van deze beeldvorming gebruik: als 'pore widowe and sole woman [who] hath litell goodes and fewe frynded to helpe or labour for hir'. Maar konden arme weduwen dan helemaal niet op vrienden teruggrijpen? Katherine L. French, 'Loving friends. Surviving widowhood in late medieval Westminster', *Gender & History* 22 (2010) 21-37 laat op basis van een paar honderd testamenten zien dat weduwen in Westminder tussen 1450 en 1545 bij het opmaken van hun testament geregeld werden bijgestaan door mannen die via hun echtgenotes duidelijk met hen waren bevriend, in de kerk op dezelfde banken zaten en met vriendschappelijke giften werden opgenomen in hun testament. In middeleeuwse theorieën werd vaak betoogd dat vrouwen niet in staat waren tot 'ware' vriendschappen. De vriend(inn)en die hen hadden bijgestaan met bevallingen en het overlijden van hun echtgenoot bleven de achtergelaten weduwen echter vaak wel degelijk trouw.

In een mooi themanummer van *Journal of Urban History* 36 (2010) 271-392 over stedelijke publieke voorzieningen in vroegmodern Europa – een thema dat merkwaardig genoeg zelden in de volle breedte wordt onderzocht – krijgt de ontwikkeling van stedelijke armenzorg uiteraard een prominente plaats.[6] Katherine A. Lynch, 'Social provisions and the life of civil society in Europe. Rethinking public and private', 285-299 benadrukt dat publieke voorzieningen, en met name armenzorg, in vroegmoderne Europese steden hoofdzakelijk werden verzorgd door private burgers, verenigingen en instituties. Voortbouwend op zowel een christelijke als een stadsburgerlijke (*civic*) ethiek van naastenliefde en gemeenschapszin gaven deze private actoren en instituties gezamenlijk vorm aan een 'civil society' of 'publieke sfeer' die hun eigen private belangen oversteeg. Zeker, de private broederschappen, gilden en andere vrijwillige en corporatieve verenigingen behandelden de armen niet allemaal op gelijke voet en benutten de armenzorg ook als instrument van sociale controle. Maar volgens Lynch legden ze met hun publieke ethiek en gemeenschaps-

5 Voor de plaats van winkeliers in de stad zie ook: Paula Hohti, 'Domestic space and identity. Artisans, shopkeepers and traders in sixteenth-century Siena', *Urban History* 37 (2010) 372-385. Hannah Barker en Jane Hamett, 'Living above the shop. Home, business and family in the English "Industrial Revolution", *Journal of Family History* 35 (2010) 311-328. Susan M. Yohn, 'The primacy of place, collaborations and alliances. Mapping women's business in nineteenth-century Brooklyn', *Journal of Urban History* 36 (2010) 411-428.

6 Het themanummer werd samengesteld door Manon van der Heijden; de andere artikelen zijn gewijd aan publieke hygiëne, politie en bureaucratisering. Zie in dit verband ook het themanummer over 'religion civique' van *Histoire Urbaine* 27 (2010) 5-120, met name Gabriela Signori, 'Religion civique – patriotisme urban. Concepts au banc d'essai', 9-20; Benjamin Scheller, 'L'honneur du pauvre et l'honeur du marchand. La fuggerei, fondation de Jakob Fugger le Riche à Augsburg', 91-106.

vormende praktijken wel degelijk het fundament waar moderne natie- en verzorgingsstaten met hun beroep op nationale, solidaire 'imagined communities' op konden voortbouwen.

In een case study over achttiende-eeuws Hamburg werkt Mary Lindemann, 'Voluntarism in social welfare and urban government. The case of Hamburg, 1700-1799', 316-331 de verhouding tussen private burgers, publieke ethiek en stedelijke gemeenschap verder uit. Het politieke en sociale bestel van de vrije stad Hamburg was gebaseerd op een republikeinse ideologie van burgerschap, die vrije burgers dwingend voorschreef dat zij zich vrijwillig inzetten voor de publieke zaak. Deze notie van verplichte vrijwilligheid ging zover dat burgers die geen zin hadden om zich in te spannen voor de armen het risico liepen hun burgerschap te verliezen of zelfs te worden verbannen. Geconfronteerd met een reeks van pestepidemieën, economische recessies, oorlogen en bevolkingsgroei liep de vrijwillig georganiseerde armenzorg in de loop van de achttiende eeuw steeds meer tegen zijn grenzen aan. Nieuwe initiatieven als de oprichting van verlichte filantropische genootschappen (à la Maatschappij tot Nut voor 't Algemeen) en een grote reorganisatie van de armenzorg in 1788 bleven vasthouden aan de notie van vrijwilligheid, in de hoop hiermee betere burgers te kweken. De opties om de stedelijke armenzorg met betaalde krachten te professionaliseren en/of algemene armenbelasting te heffen, werden nauwelijks overwogen uit vrees de sociaal-politieke orde in gevaar te brengen. Dat zou pas later in de negentiende eeuw gebeuren.[7]

Toen begin jaren 1930 de werkloosheid in de Verenigde Staten opliep tot 10 à 25 procent, gooide president Roosevelt met zijn New Deal het roer om: voor het eerst in de Amerikaanse geschiedenis nam de federale regering de verantwoordelijkheid op zich om, met een uitgebreid werkverschaffingsprogramma en directe steunverlening, de werklozen en armen bij te staan. Todd C. Neumann, Price V. Fishback en Shawn Kantor, 'The dynamics of relief spending and the private urban labor market during the New Deal', *The Journal of Economic History* 70 (2010) 195-220 onderzoeken de impact die deze enorme zorginvesteringen hadden op de stedelijke arbeidsmarkt. Op basis van data van maandelijkse overheidsinvesteringen, loonniveau en werkgelegenheid in 44 steden tonen zij aan dat de New Deal tussen 1933 en 1935 door de beoogde stimulering van de consumptie leidde tot een groei van de private werkgelegenheid. Tussen 1935 en 1939 bleken de klachten van werkgevers over oneerlijke concurrentie, verdringingseffecten en politiek opportunisme echter niet onterecht. Terwijl de overheidsuitgaven in de New Deal vlak voor verkiezingen werden opgeschroefd, ging het aantal arbeidsplaatsen in de private sector omlaag, gedeeltelijk omdat arbeiders steeds hogere lonen en meer baanzekerheid opeisten.

In de naoorlogse jaren onder Stalin, zo wordt algemeen aangenomen, was het met de staatszorg voor wezen, werklozen, teruggekeerde veteranen en oorlogsweduwen in de grote steden in de Sovjet-Unie buitengewoon slecht gesteld. Joonseo Song, 'Rule of inclusion. The politics of postwar Stalinist care in Magnitogorsk, 1945-

7 Een mooie case study over filantropie, sociale orde en ruimtelijke (de)segregatie op negentiende-eeuwse begraafplaatsen biedt Agatha Herman, 'Death has a touch of class. Society and space in Brookwood Cemetery, 1853-1903', *Journal of Historical Geography* 36 (2010) 305-314.

1953', *Journal of Social History* 43 (2010) 663-680 weet dat beeld enigszins te nuanceren. Om de fysiek en moreel uitgeputte bevolking aan zich te binden lanceerde Stalin een uitgebreide campagne om de armste inwoners van de steden huisvesting, onderwijs, werkgelegenheid en gezondheidszorg te bieden. In een grote fabrieksstad als Magnitogorsk beperkte de steun zich niet alleen tot arbeiders, om hen aan te sterken voor het productieproces, maar werd deze voor minstens een derde besteed aan 'onproductieve' oorlogs- en arbeidsinvaliden. Vanuit Moskou werden onverschillige en harteloze lokale bestuurders in missiven en kranten streng bekritiseerd en op hun 'zorgplichten' gewezen, totdat de staat vanaf 1948 de verantwoordelijkheid voor de armen probeerde te verleggen naar ondernemingen, scholen en andere lokale instituties. Uit de vele dankbetuigingen op bewaard gebleven stembiljetten blijkt dat Stalin vanwege zijn sociale politiek op handen werd gedragen. Meer dan op hun medeburgers bleven veteranen op Stalin vertrouwen, zo blijkt ook uit Robert Dale, 'Rats and resentment. The demobilisation of the Red Army in Postwar Leningrad, 1945-50', *Journal of Contemporary History* 45 (2010) 113-133.

Misdaad en straf

In de late middeleeuwen werden stedelijke misdadigers op welgekozen momenten bestraft met strak geregisseerde publieke lijfstraffen en executies. Doorgaans wordt aangenomen dat deze bloederige spektakels bij uitstek uitdrukking gaven aan het gecentraliseerde, koninklijke recht. Patricia Turning, 'The right to punish. Jurisdictional disputes between royal and municipal officials in medieval Toulouse', *French History* 24 (2010) 1-19 maakt echter duidelijk stadsbesturen met zelf georganiseerde lijfstraffen en executies hun eigen juridische macht ten opzichte van de koning letterlijk met hand en tand verdedigden. Met permanente galgen bij de stadspoorten en tijdelijke schandpalen in het midden van de stad bevestigden ze hun autoriteit om de stedelijke orde te bewaken. De adellijke schildknaap en student Aimery Berenger, die op Paasavond 1332 een voorname bestuurder zijn neus en lip afhakte en daarmee de stad in rep en roer bracht, werd, ondanks de koninklijke protectie die hij als edelman en student genoot, dadelijk door het stadsbestuur opgepakt. Nog voordat de koninklijke ambtenaren er reuk van kregen was hij publiekelijk terechtgesteld: zijn rechterhand was afgehakt, hij was achter een paard door de stad gesleept en uiteindelijk onthoofd. Het stadsbestuur betaalde voor deze subversieve actie een hoge prijs: na twee jaar juridische strijd met de koning werden alle bestuurders afgezet, van hun bezittingen beroofd en geëxecuteerd, terwijl de stedelingen met militaire bezetting en belastingverhogingen zwaar moesten boeten. In Gunnar W. Knutsen en Daniel Munoz Navarro, 'Prosecuting the French. Patterns of trials against French defendants in Valencia, 1566-1686', *Continuity and Change* 25 (2010) 357-376 komt een vergelijkbare spanning tussen centrale en stedelijke rechtsmacht aan de orde. Uit een databestand van in totaal 23.000 rechtszaken blijkt dat de Franse minderheid in Valencia, goed voor zo'n 10 procent van de bevolking, in de jaren 1560 en 1570 significant vaker voor het gerecht werd gesleept dan de andere stadsbewoners. Dat gebeurde echter niet zozeer door het stedelijke strafhof, maar vooral door de centraal aangestuurde Inquisitie, die in deze jaren met panische angst voor buitenlanders zijn greep op de stad probeerde te vergroten.

Tussen 1690 en 1735 werd Londen opgeschrikt door een golf van vrouwelijke criminaliteit. Door de massale migratie van arme, alleenstaande vrouwen, maar ook door actieve campagnes tegen vrouwelijke criminaliteit, steeg het aandeel vrouwelijke veroordeelden in de bekende Old Bailey Records plotseling tot 40 procent; als het ging om diefstallen zelfs tot 50 procent. Robert B. Shoemaker, 'Print and the female voice. Representations of women's crime in London, 1690-1735', *Gender & History* 22 (2010) 75-91 laat zien dat in deze periode niet alleen het kwantitatieve aandeel maar ook de beeldvorming van vrouwelijke criminelen ingrijpend veranderde. In plaats van de conventionele pamfletten vol eendimensionale, zondige moordenaressen kwamen er na de liberalisering van de pers in 1695 allerlei nieuwe boekjes op de markt die een veel genuanceerder beeld van vrouwelijke dievegges en andere criminelen gaven. Behalve criminele biografieën en romans (Defoe's *Molly Flanders*) verschenen er ook gedrukte rechtbankverslagen en autobiografieën waarin vrouwelijke criminelen persoonlijk inzicht gaven in de moeilijke omstandigheden die hen tot hun misdrijven hadden bewogen. Shoemaker geeft toe dat dit nieuwe drukwerk met zijn meer subjectieve, genuanceerde beeldvorming meer door de veranderingen in het perslandschap dan door de toenemende vrouwelijke criminaliteit moet worden verklaard. Dat deze twee trends samen vielen, en na 1750 ook beide over hun hoogtepunt heen waren, blijft echter een fascinerend gegeven.

Hoe gevaarlijk was het in laat-achttiende-eeuws Londen? Volgens de historicus Peter King was het minder riskant dan de meeste kranten lieten geloven.[8] Norman Landau, 'Gauging crime in late eighteenth-century London', *Social History* 35 (2010) 396-417 gaat echter tegen deze conclusie in. Aan de hand van de gedigitaliseerde Old Bailey Session Papers en een groot aantal gedigitaliseerde kranten zoals de *Times* betoogt hij dat de leden van de Londense elite – afgaand op de ervaringen van 65 welgestelde vrederechters – ruim tien keer zoveel kans maakte om slachtoffer te worden van diefstal, inbraak of gewapende straatroof dan de huidige fiscale elite. In 'The impact of urbanization on murder rates and on the geography of homicide in England and Wales, 1780-1850', *The Historical Journal* 53 (2010) 671-698 neemt Peter King zijn relativerende these ook enigszins terug. Terwijl steeds meer historici ervan overtuigd raken dat de zogenaamde 'moordratio' in grote, moderniserende steden, anders dan lang werd aangenomen, niet hoger maar juist lager lag dan op het traditionele platteland, trekt hij deze revisionistische visie met nieuwe cijfers overtuigend in twijfel. Rechterlijke bronnen tonen aan dat de moordratio in Zuid-Oost Engeland in de zeventiende en achttiende eeuw dramatisch daalde, maar in de steden in het graafschap Essex, nabij Londen, beduidend hoger bleef dan de steden in het verder gelegen Sussex, terwijl deze in beide gevallen ook hoger bleef dan op het platteland. Terwijl de moordratio in Londen in de jaren 1810 en 1820 ver uitstak boven het nationale gemiddelde, daalde deze in de jaren 1830 onder het nationale niveau. In jaren 1834-1848, zo blijkt uit parlementaire bronnen, steeg de moordratio in de industrialiserende steden in Noord-West Engeland tegelijkertijd de pan uit. Snel expanderende industriële steden met veel arme migranten waren dus beduidend gevaarlijker dan kleine stadjes op het platteland en zelfs dan Londen. Of valt

8 Zie *Stadsgeschiedenis* 3 (2008) 193.

de piek in de rechtsbronnen toch vooral te verklaren uit de professionalisering van het politiekorps?[9]

In de jaren 1925-1945 was in New Orleans een groot deel van de Afro-Amerikaanse stellen niet formeel getrouwd, maar officieus met elkaar verbonden in een gewoontehuwelijk. Anders dan blanke politici, die de kosten van een formeel huwelijk doelbewust hoog hielden om de arme zwarte bevolking van losse moraal te kunnen blijven beschuldigen, beschouwden de meeste zwarten deze samenlevingsvorm als volstrekt respectabel. Doordat partners echter relatief makkelijk konden scheiden en hun onderlinge machtsverhoudingen minder duidelijk waren gedefinieerd, liep het wel bovengemiddeld vaak mis – goed mis. Jeffrey S. Adler, '"Bessie done cut her old man". Race, common-law marriage and homicide in New Orleans, 1925-1945', *Journal of Social History* 44 (2010) 123-143 zet uiteen dat New Orleans met een moord-ratio van 18,2 op 100.000 inwoners vier keer zo gewelddadig was als New York, ruim dertig keer als Londen en ruim tachtig keer als Amsterdam. Onder Afro-Amerikanen was de moordratio veel hoger dan onder blanken, met naar verhouding vijf maal zoveel daders en slachtoffers. Als het ging om partnermoorden, de meest voorkomende categorie, was de ratio onder Afro-Amerikanen bovendien maar liefst acht keer zo hoog als onder blanken: met name bij zwarte partners in een gewoontehuwelijk en, anders dan verwacht, in de meerderheid van de gevallen met de vrouw als dader. Op basis van 181 zaken in politiedossiers en kranten zet Adler uiteen dat niet zozeer conflicten over ontrouw of scheidingen, maar juist triviale autoriteitsconflicten – wie slacht vanavond de kip? wie raapt die broek van de grond op? – vaak leidden tot heftige schermutselingen met dodelijke afloop. De grote piek in slachtoffers tijdens de Grote Depressie legt echter ook de economische achtergronden pijnlijk bloot.

Vrije tijd: feest, kermis en verenigingen

Gelukkig was er in grote steden vaak ook genoeg plezier te beleven. Jean Thibault, 'Fête et renouveau de la vie sociale à Orléans après 1429', *Le Moyen Age* 116 (2010) 385-406 beschrijft hoe in Orléans na de overwinning op de Engelsen in 1429 de feesttraditie van religieuze processies en blijde intochten een nieuwe invulling en betekenis kreeg. Symbolen van eendracht, vrijheid, trots en voorspoed stonden daarin nog meer dan voorheen centraal en hielpen de stedelijke bevolking om na de traumatische oorlogsjaren het gewone sociale leven weer op te pakken. Philippe Canguilhem, 'Courtiers and musicians meet in the streets. The Florentine *mascherata* under Cosimo I', *Urban History* 37 (2010) 464-473 zet uiteen hoe in de loop van de zestiende eeuw het traditionele straatfestival in het Florence onder Cosimo I tijdens de overgang van republiek naar hertogdom geleidelijk in een hoffeest veranderde. Met maskers, paardenspelen en steeds verfijndere muziek namen hovelingen steeds ostenta-

9 Zie voor de professionalisering van de stedelijke politie ook: Catherine Denys, 'The development of police forces in urban Europe in the eighteenth century', *Journal of Urban History* 36 (2010) 332-344. David Barrie, 'Police in civil society. Police, Enlightenment and civic virtue in urban Scotland, c. 1780-1833', *Urban History* 37 (2010) 45-65. Voor criminelen die zich voordeden als politie-agenten: Kenneth Mouré, 'The *faux policier* in occupied Paris', *Journal of Contemporary History* 45 (2010) 95-112.

tiever bezit van de straten om zich als zelfbewuste elite aan de stedelijke bevolking te presenteren. David Rosenthal, ''Every sort of manual type, and mostly foreigners'. Migrants, brothers and festive kings in early modern Florence', *Urban History* 37 (2010) 360-371 voegt toe hoe in dezelfde stad de carnavaleske feestcultuur van een Duitse buurtgemeenschap van textielarbeiders, die oorspronkelijk door de Medici werd gestimuleerd, rond 1570 werd gedomineerd door Italiaanse migranten, die door de nieuwe groothertog heel wat minder werden gewaardeerd.

In 'The 'mene peuple' and the polite spectator. The individual in the crowd at eighteenth-century London fairs', *Past & Present* 208 (2010) 131-157 neemt Benjamin Heller ons mee naar de Londense kermis in de achttiende eeuw. Aan de hand van dagboeken van voorname Londenaren laat hij zien dat de elite, anders dan recentelijk is betoogd, in het grootste deel van de eeuw nog altijd actief in de kermis participeerde. Sommige heren en zelfs enkele dames genoten ervan om tijdens de kermis even op te gaan in de volksmassa. Anderen hielden toch wat meer afstand: door op de kermis vooral de duurdere theaters en zitplaatsen te bezoeken, met gescheiden entrees, door zich ver te houden van drankterrassen, het gepeupel met een zekere afstand te beschouwen en zich bij al te grote drukte tijdig uit de voeten te maken. Pas aan het eind van de achttiende eeuw blijkt uit de dagboeken dat de elite zich definitief van de kermis had afgekeerd. Wat deden ze dan wel? In 'Leisure and the use of domestic space in Georgian London', *The Historical Journal* 53 (2010) 523-645 benadrukt Heller op basis van dezelfde dagboeken dat de elite zich niet alleen vermaakte in sociaal exclusieve *assembly rooms*, theaters of meer gemengde *vaux halls*, maar hun sociabele vrijetijdsbesteding, veel meer dan historici zich doorgaans lijken te realiseren, zich vooral binnenshuis afspeelde: op kaartavondjes, visites, particuliere bals.

Door de grote politieke betekenis van turnverenigingen en mannenkoren in de Duitse nationalistische beweging in de negentiende eeuw, beschouwen historici ook de vrijetijdsverenigingen in de Weimar periode hoofdzakelijk als politieke instituties, die ofwel bijdroegen aan de politieke versplintering van de Weimar republiek, ofwel de burgerij door patriottistische liederen gevoelig maakte voor het nationaalsocialistisme. Klaus Nathaus, 'Leisure clubs and the decline of the Weimar Republic: a reassessment', *Journal of Contemporary History* 45 (2010) 27-50 zet hier een veel genuanceerdere interpretatie tegenover. Hij beschrijft hoe de staat door middel van belastingvoordelen, subsidies en andere materiële prikkels de Duitse zang-, toneel-, voetbal-, gymnastiekverenigingen ertoe probeerde te bewegen om actief bij te dragen aan progressieve socio-politieke doelstellingen, zoals de insluiting van vrouwen en jongeren, de verbetering van gezondheid, educatie en de waardering voor hoge cultuur. Amateurtoneelverenigingen die Goethe en Schiller speelden en aan jeugdeducatie deden kregen een flinke duit extra, en de fusie van mannen- en vrouwenkoren werd met aanzienlijke belastingkorting gestimuleerd. In de loop van de jaren 1920 werd echter duidelijk dat veel verenigingen bepaald niet op deze verheven doelen zaten te wachten: de leden wilden zich in de clubs ontspannen met acrobatiek, komische toneelstukjes en drank, en veel mannen deden dat het liefste zonder vrouwelijk gezelschap. Rond 1930 lanceerde de staat een actieve campagne om verenigingen te bestrijden die met hun hang naar plezier niet voldoende *gemeinnützig* en daar-

mee zelfs *gemeinschädlich* zouden zijn. Als gevolg daarvan trokken kleine burgers die de clubs financieel ondersteunden zich steeds meer uit het verenigingsleven terug en stortten veel verenigingen in. Volgens Nathaus ging juist daarmee een potentiële pijler van sociale stabiliteit verloren.[10]

Stedebouw: innovatie en kennistransfer

Vroeger dan stedenbouwhistorici vaak suggereren zochten Europese stadsbesturen reeds in de vroegmoderne tijd naar structurele oplossingen voor problemen met huisvesting en hygiëne. In 'The construction of the idea of the city in Early Modern Europe: Pérez de Herrera and Nicolas Delamare', *Journal of Urban History* 36 (2010) 685-708 maakt Pedro Fraile duidelijk dat het sterk geürbaniseerde Spanje in de zestiende eeuw een voortrekkersrol speelde. De oplossingen van een van de hoofdrolspelers, de militair ingenieur en medicus Pérez de Herrera, getuigde van een opmerkelijk vroeg geloof in de maakbaarheid van de samenleving. Hoewel volgens Fraile nog niet van beleid kan worden gesproken, ziet hij in Herrera's stadsvernieuwingsvoorstellen voor Madrid wel al het perspectief van een professionele planoloog. Dat geldt ook voor het werk van Nicolas Delamare, die een eeuw later in Frankrijk een monumentaal boek publiceerde over de aanpak van typisch grootstedelijke problemen. Fraile neemt het werk van beide stadsexperts als ijkpunten in de vroegmoderne stadsgeschiedenis om zo de continuïteit van ideeën te traceren. De zienswijzen van De Herrera en Delamare resulteerden in een nieuw, universeel idee van de stad als afgebakende eenheid met een openbare ruimte waarin bestuur, sociale conflictbeheersing, morfologische en territoriale aspecten voor het eerst als in elkaar grijpende aspecten werden begrepen.

Carola Hein, 'Shaping Tokyo. Land development and planning practice in the early modern Japanese metropolis', *Journal of Urban History* 36 (2010) 447-484 laat zien dat Japanse bestuurlijke elites ondanks hun kennis van westerse ideeën voortborduurden op de eigen planningstradities uit de Edo periode (1603-1867), toen het eiland nog geregeerd werd door de *shoguns*. De eerste officiële bouwwetten uit het midden van de negentiende eeuw concentreerden zich uitsluitend op veiligheidsaspecten en kwesties van grondeigendom; op geen enkele wijze trachtte men vorm te geven aan het stedelijk landschap. In vergelijking met hun Europese en later Amerikaanse collega's waren Japanse planners en architecten eerder pragmatisch dan esthetisch ingesteld. Dit resulteerde in een gefragmenteerd stadsaanzicht, vaak tot afschuw van westerse experts die het land bezochten. Hein contextualiseert dit dédain met een gedetailleerd exposé van drie op westerse ideeën gebaseerde moderniseringsplannen voor Tokio uit de late negentiende eeuw, waaruit blijkt dat de Japanse moderniseringsdrang zich niet liet verenigen met de lokale padafhankelijkheid op het gebied van planning en architectuur. André Sorensen, 'Land, property rights and planning in Japan. Institutional design and institutional change in land management', *Planning Perspectives* 25 (2010) 279-302 neemt Japan, waar tot de tweede helft van

10 Over de relatie tussen sport, politiek en stedelijke ruimte zie ook het themanummer over sportstadions in *Urban History* 37 (2010) 249-300, met bijdragen over Moskou, Tokyo en München. Het *Journal of Social History* 44 (2010) 319-434 wijdde een themanummer aan 'The arts in place', met o.a. bijdragen over publieke tuinen in Cleveland en het Lincoln Centre en de Academy of Arts in New York.

de negentiende eeuw nog een feudaal systeem intact was, als casus voor een onderzoek naar het spanningsveld tussen privaat grondeigendom en planning – een onderzoeksthema waar naar zijn mening nog te weinig aandacht aan is besteed. Het op modernisering gebrande Meiji-regime (1868-1912) rationaliseerde de landrechten, waarmee een door de staat geïnstitutionaliseerde onroerendgoedmarkt ontstond. Het bleek echter tot ver in de twintigste eeuw onmogelijk de sterke rechtspositie van landeigenaren geheel af te breken. Om nieuwbouw te plegen, een stadsdeel te saneren of bouwrestricties op te leggen was altijd de expliciete instemming van de landeigenaar nodig. Anders dan in Europa had de regering nauwelijks instrumenten tot haar beschikking om de gang van zaken hier te beïnvloeden.

Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw vond de disseminatie van westerse ideeën over stedebouw in toenemende mate plaats via internationale congressen, tentoonstellingen en competities. Een hoogtepunt was de beroemde ontwerpwedstrijd voor Groot-Berlijn in 1910. *Informationen zur modernen Stadtgeschichte [IMS]* heeft naar aanleiding van het centenaar een themanummer gewijd aan de internationale resonantie van deze competitie. Christoph Bernhardt en Harald Bodenschatz beschrijven in hun inleiding 'Berlin 1910 – Kulminationspunkt einer internationalen Städtebau-Bewegung', *IMS* (2010) 5-13 hoe het initiatief in de westerse stadsplanning in het begin van de twintigste eeuw verschoof van ingenieurs naar architecten, zodat naast functionaliteit ook esthetiek een grote rol ging spelen. Bernhardt en Bodenschatz noemen de Berlijn-competitie een keerpunt in deze ontwikkeling. Stedebouw was rond 1910 een volwassen discipline geworden, de urbane crisis was pregnanter dan ooit tevoren, en de noodzaak om hierover op internationaal niveau te delibereren werd door alle tijdsgenoten onderkend. In '"Stadtbaukunst" als Konzept: ein internationales Phänomen um 1910' *IMS* (2010) 14-27 laat Wolfgang Sonne aan de hand van de competitie zien hoe stedebouw een multidisciplinair vakgebied was geworden: de strijdende teams moesten bestaan uit ten minste één architect, één ingenieur en een bouwfirma, waardoor de praktische aspecten van de planologie werden verenigd met de contemporaine esthetische normen. De idee van de stad als *Gesamtkunstwerk*, waarbij de behoefte aan een aantrekkelijk stadsaanzicht werd gecombineerd met concrete oplossingen voor sociaaleconomische, technische en politieke problemen, werd tijdens de Berlijn-competitie wereldwijd verspreid. In 'Exceedingly difficult to follow. The Greater Berlin Competition of the RIBA Town Planning Conference of 1910', *IMS* (2010) 28-41 beschrijft William Whyte hoe de plannen van de Berlijn-competitie tijdens een gelijktijdig gehouden congres van de Royal Institute of British Architects (RIBA) grote spanningen blootlegden binnen de Britse architectenwereld. De kosmopolitisch bedoelde Berlijn-competitie werd aan het Britse thuisfront vooral ingezet om punten te maken die enkel relevant waren voor de nationale context, zoals het belang van architecten in de planning van Britse steden en met name de rol van de RIBA hierbij. Een inhoudelijke behandeling van de Berlijnse discussies en conclusies kwam nauwelijks aan de orde, waarmee Whyte een belangrijke kanttekening zet bij de rol die aan internationale kennistransfers wordt toegedicht.

Stephen V. Ward schetst een ander beeld in het uitputtende artikel 'What did the Germans ever do for us?', *Planning Perspectives* 25 (2010) 117-140. Ward demon-

streert hoe Britse planners gedurende de twintigste eeuw graag en veel leerden van hun Duitse collega's. Een opmerkelijke relatie gezien de Britse achterdocht jegens de Duitse natie en de twee Wereldoorlogen die beide landen uitvochten. In de eerste helft van de twintigste eeuw toonden de Britten zich bij internationale congressen en tentoonstellingen onder de indruk van de Duitse technologische en stedebouwkundige vooruitgang, maar tegelijkertijd voelde men zich ongemakkelijk bij het aanprijzen van noviteiten als het landelijke net van *Autobahnen*. De Tweede Wereldoorlog dreef de Britse planologen in de armen van hun Amerikaanse collega's. Pas in de jaren zestig leefde de interesse voor de Duitse stedebouwkunde weer op; met name het autoluw maken van binnensteden trok de aandacht. Analoog aan Edward Saids ideeen over 'imagined geographies' bepleit Ward een ruimere benadering van de Brits-Duitse planologische relaties, waarin meer aandacht moet gaan naar hoe planners vatbaar waren voor heersende denkbeelden en vooroordelen binnen de samenleving waarin zij leefden.

De kennistransfer tussen Noord- en Zuid-Amerika staat centraal in Maria da Silva Leme, 'Transforming the modern Latin American city. Robert Moses and the International Basic Economic Corporation', *Planning Perspectives* 25 (2010) 515-528. In 1950 vroeg de burgemeester van São Paulo een Amerikaanse ontwikkelingsmaatschappij een groot aantal publieke werken te plannen. De 'International Basic Economy Corporation' – door Nelson Rockefeller opgezet om Amerikaanse investeringen en expertise de wereld ten goede te laten komen – wees de toen al beroemde Robert Moses aan als hoofdplanoloog. Moses' plan leidde tot bittere kritiek van zijn Braziliaanse collega's, die hem verweten weinig oog te hebben voor de specifieke lokale omstandigheden. Da Silva Leme plaatst deze kritiek in de context van een toenemende internationalisering en bewustwording van het planologische vakgebied gedurende de twintigste eeuw. Tegelijkertijd werpt de auteur een licht op de toenemende invloed van publiek-private samenwerkingsverbanden op de naoorlogse stedebouw, een ontwikkeling waar tot nog toe weinig aandacht aan is besteed. Een tweede artikel dat ingaat op de rol van Amerikaanse planners in Brazilië is Vera Rezende, 'Brazilian city planners, American city planning? New perspectives on urban planning in Rio de Janeiro 1930-1945', *Planning Perspectives* 25 (2010) 505-513. Het stadsbestuur van Rio de Janeiro centraliseerde en professionaliseerde haar planologieafdeling in de jaren dertig, vooral met behulp van kennis en contacten die de politieke elite in het Interbellum had opgedaan in het Amerikaanse planologische en academische circuit. Net als Ward constateert Rezende dat buitenlandse ideeën niet domweg werden gekopieerd, maar veeleer werden versmolten met de opvattingen die reeds heersten in het thuisland.

In 'Towards garden city wonderlands: new town planning in 1950s Taiwan', *Planning Perspectives* 25 (2010) 141-169 onderzoeken Yi-Wen Wang en Tim Heath ten slotte hoe Taiwanese planners in de jaren vijftig het moderne tuinstadconcept introduceerden. Anders dan elders werd dit westerse idee geadopteerd uit pure noodzaak: eind jaren veertig vluchtten 1,5 miljoen Chinezen uit angst voor de communisten naar Taiwan. Terwijl de plannen van voormalig kolonisatoren China en Japan in de la werden geschoven, proponeerden de onervaren Taiwanese planners als oplossing voor de urbane congestie naar Brits model een vergaande bevolkingsdeconcentratie

op het platteland. Zij moesten het hierbij volgens Wang en Heath echter stellen zonder directe kennisoverdracht van buitenlandse experts, en kopieerden blindelings het tuinstadconcept vanuit een noodzaak tot snel handelen en een rotsvast vertrouwen in westerse techniek en ideeën. Wang en Heath laten aan de hand van twee cases zien dat de optimistische toe-eigening van westerse modellen niet goed uitpakte: het model bleek voor de sociaal-politieke en culturele omstandigheden in Taiwan ten enenmale ongeschikt.

Woningbouw en volkshuisvesting

Kraken was en is een zeldzaam fenomeen in de Verenigde Staten. In het bijzonder in steden als New York, waar de grondprijzen hoog liggen en de vraag naar ruimte groot is. In 'The shantytowns of Central Park West. Fin de siècle squatting in American cities', *Journal of Urban History* 36 (2010) 672-684 demonstreert Jason Jindrich echter dat het bezetten van land en panden in de negentiende eeuw al wijdverspreid was. In de historiografie wordt het bezetten van onroerend goed vooral voorgesteld als een Europese, naoorlogse aangelegenheid, maar Jindrich betoogt dat de woningnood en economische onzekerheid in Amerikaanse steden tegen het einde van de negentiende eeuw leidden tot een explosieve groei van het aantal huis- en landbezettingen. Dit fenomeen werd algemeen geaccepteerd en uiteindelijk zelfs geïnstitutionaliseerd, mede dankzij de weinig opvallende wijze waarop de krakers bouwgaten en braakliggend land invulden. Dat is ook de reden dat tijdsgenoten – ondanks hun verafschuwing en vooroordelen – weinig aandacht besteedden aan de krakers en landbezetters, die vaak uit pure noodzaak handelden en niet uitsluitend afkomstig waren uit de lagere sociale strata. Dit laatste leidde er uiteindelijk toe dat bepaalde groepen hun rechtspositie in de gebouwde omgeving zeker wisten te stellen, volgens Jindrich een typisch voorbeeld van het absorbatievermogen van de Amerikaanse samenleving.

Een ander voorbeeld van de onconventionele Amerikaanse omgang met woningvoorziening is de opkomst van bouwkitten, die particulieren in staat stelden in luttele dagen een eigen huis te bouwen. Richard Harris geeft in 'The talk of the town. Kit manufacturers negotiate the building industry, 1905-1929', *Journal of Urban History* 36 (2010) 868-896 een geschiedenis van de geprefabriceerde woning, met bijzondere aandacht voor de manier waarop leveranciers van bouwkitten de competitie aangingen met lokale aannemers. Eerstgenoemden lokten vanaf het begin van de twintigste eeuw klanten met de magische mogelijkheid om uit een postordercatalogus een bouwpakket te bestellen, dat ook nog eens op locatie werd afgeleverd. De pakketten werden voornamelijk besteld door middenklassegezinnen. De opkomst van de prefab-woning bedreigde de positie van lokale bouwaannemers en houtleveranciers, omdat deze werden gepasseerd in het bouwproces en geen marges konden rekenen op ingekochte bouwmaterialen. De Grote Depressie bracht de prefab-leveranciers in zwaar weer, maar volgens Harris waren een groeiend gebrek aan consumentenvertrouwen in de postorderbedrijven en de ontvolking van het Amerikaanse platteland – de belangrijkste afzetmarkt voor bouwkitten – tevens debet aan de sterk verminderde vraag naar de woningen.

Enkele decennia voor de opkomst van bouwkitten in de Verenigde Staten werden

in het Duitse Rijk andere oplossingen aangedragen voor huisvesting van de massa's. Cedric Bolz concludeert in 'From "garden city precursors" to "cemeteries for the living". Contemporary discourse on Krupp housing and *Besucherpolitik* in Wilhelmine Germany', *Journal of Urban History* 37 (2010) 90-116 dat rond het fin de siècle grootindustrieel Alfred Krupp de eerste particulier was die op grote schaal woningen in een landelijke omgeving liet bouwen voor zijn fabrieksarbeiders. Deze nieuwe woonwijken waren een substantiële verbetering in vergelijking met de eerder door bouwspeculanten opgeleverde woningvoorraad in het Ruhrgebied, ondanks de kritiek van landgenoten aangaande esthetiek en bouwkwaliteit. Buitenlandse bezoekers waren wél onder de indruk van de woningbouwinitiatieven, en zagen een correlatie met de harmonieuze verhouding tussen arbeid en kapitaal in Krupps fabrieken.

Sociale woningbouw heeft in de Verenigde Staten nooit hoog op de politieke agenda gestaan. Volgens Jo Ann E. Argersinger in 'Contested visions of American democracy. Citizenship, public housing, and the international arena', *Urban History* 36 (2010) 792-813 was het echter wel degelijk een terugkerend onderwerp van discussie. Zowel voor- als tegenstanders van sociale woningbouw zagen een eigen huis als een constitutief element van de Amerikaanse democratie, maar men verschilde van mening over de vraag of een woning een grondrecht of privilege was. In de globale context van de Koude Oorlog werd sociale woningbouw door de tegenstanders al snel afgedaan als een marxistisch instrument. De huurders van de spaarzame door de staat gebouwde woningen werden afgeschilderd als slechte Amerikaanse burgers, en zowel de sociale woningvoorraad als de gebruikers ervan werden vanaf de jaren vijftig in toenemende mate gedemoniseerd door antisocialistische houwdegens.

In 'Exploding cities. Housing the masses in Paris, Chicago and Mexico City, 1850-2000', *Urban History* 36 (2010) 575-593 behandelt Harold L. Platt ten slotte aan de hand van drie wereldsteden het mechanisme van bevolkingsgroei en de hiermee samenhangende opkomst van een urbane informele economie en alternatieve cultuur. In Parijs, Chicago en Mexico Stad waren het de specifieke, lokale constellaties van politieke cultuur en instituties die een beslissende invloed uitoefenden op de manier waarop deze steden bevolkingsexplosies opvingen in de afgelopen anderhalve eeuw. Platt komt met behulp van de neoliberale ideeën van Fernando de Soto tot de conclusie dat in Parijs het eigendomsrecht, in Chicago een politieke cultuur van racisme en corruptie en in Mexico Stad milieuwetten de ingezetenen en nieuwkomers van elkaar scheidden. Steeds waren het bestuurders en instituten die deze segregratie bewerkstelligden. Volgens Platt leert de geschiedenis ons dat De Soto's economische overlevingsmodel, waarin de armste klassen *juist* profiteren van privatisering, deregulering en decentralisatie, echter niet opgaat wanneer we de resultaten van drie decennia vrije marktwerking in ogenschouw nemen.